

Zin geven en zin krijgen

Een filosofisch gesprek met Laurens ten Kate

AART JON SCHIMMEL

Op een terrasje onder de bomen, bij het ISVW in Leusden, spreek ik Laurens ten Kate, bijzonder hoogleraar Vrijzinnige religiositeit en Humanisme. Een mooie plek om eens te filosoferen over 'zin' en of dat iets is voor jongeren in het voortgezet onderwijs. Volgens Ten Kate is dat zeker het geval.

Zin en zichzelf

"Ik ben filosoof en religiewetenschapper. Ik kijk dus niet vanuit gelovig perspectief naar religie. De interesse heeft wel te maken met mijn achtergrond: als kind leefde ik altijd in en rond de kerk, want mijn vader was predikant. Ik verzette me ertegen, ben ervan losgekomen, maar vragen over wat geloof en religie eigenlijk is en hoe geloof en religie zich verhouden tot zingeving zijn me enorm blijven boeien. Ik heb dan ook een prachtige baan aan de Universiteit van Humanistiek, waar ik precies dat kan onderzoeken: wat is de rol van religie in een niet meer vanzelfsprekend religieuze samenleving?

"In de moderne tijd is zin iets wat je doet: je geeft zin en bepaalt wat zinvol voor jou is."

Geïnspireerd door de Canadese filosoof Charles Taylor analyseer ik deze seculiere tijd en de bronnen van het moderne, gesecculariseerde zelf. Dat is het zelf wat van zichzelf ook zegt: 'Ik bepaal hoe ik mijn leven leid en inricht. Ik ga niet op voorhand akkoord met de tradities en met gemeenschappen waarin die ingebed waren.' In de moderne tijd is zin iets wat je doet: je geeft zin en bepaalt wat zinvol voor jou is."

Vrijheid, verbinding en zin

"Dit staat echter haaks op een ander verlangen, dat naar een zeker houvast. Het dilemma tussen verlangen naar vrijheid en verlangen naar verbinding vormt een grote uitdaging: 'Ik wil alles zelf doen, en toch wil ik ook een bedding van een identiteit waar ik niet helemaal zelf over ga, en die me wordt aange-reikt van buiten.' Dit is van belang bij de vraag naar zin, naar wat zinvol is en

Laurens ten Kate

naar de zin van de wereld. Enerzijds willen mensen dit zelf uitdokteren, maar tegelijk zoeken ze naar mensen die hen inspireren en hen zin geven. Het is actief en passief tegelijk.”

“Mensen hebben een *plural belief*, waarbij ze sprokkelen: humanistisch, individualistisch, misschien ook wel een bepaalde spiritualiteit, maar het staat nooit helemaal vast. In mijn boek *De vreemde vrijheid, nieuwe betekenissen van vrijzinnigheid en humanisme in de 21^e eeuw* laat ik zien dat dit de menselijke conditie is in dit tijdsgewricht. Mensen willen meebouwen aan de wereld, en op basis van eigen creativiteit geven ze dus ook zelf zin. Ook als iemand bijvoor-

beeld sterk binnen de eigen gereformeerde traditie staat, dan is het ook juist die traditie die zegt ‘ga de wereld in en bouw mee’. Daar zit de vrijzinnigheid al in.”

“Ik leef in deze wereld, maar daarin wil ik me steeds op een nieuwe manier verhouden tot dat wat ik niet in mijn greep heb.”

“In die vrijzinnigheid ben je tegelijk niet helemaal vrij om je zin te construeren. Wat er overgenomen wordt, heeft een enorme impact op iemand, en dat maakt in zekere zin ook onvrij, en wel in de positieve betekenis van het woord: je wordt ergens door geïnspireerd waar je niet van los komt. Het gaat om een complexe vrijheid: het is geen negatieve vrijheid, zoals Isaiah Berlin eind jaren vijftig dat in zijn *Two Concepts of Liberty* formuleerde als ‘vrij van alles, en geen bemoeienis van buiten’. Dat was toen wel het ideaalbeeld, maar is gedateerd. Mensen blijken namelijk helemaal niet hun eigen leven te willen bepalen los van invloeden van buiten. Het is een vreemde, tegenstrijdige vrijheid: ‘Ik ben vrij om me te verhouden tot iets wat mij vervolgens ook bindt.’ Volgens Richard Kearney gaat het daarin om een immanente transcendentie: ik leef in deze wereld, maar daarin wil ik me steeds op een nieuwe manier verhouden tot dat wat ik niet in mijn greep heb. Daarvoor is een godsfiguur die mij en mijn leven bepaalt één voorstelling, maar dit is slechts een voorstelling naast vele anderen. Als je leerlingen zulke inzichten laat ontdekken, zullen ze zien: ‘Ja, zo is het, zo voel ik het ook, met mijn ouders, mijn vriendje, of die popgroep waar ik fan van ben.’ Het is een dilemma, het is complexe vrijheid. Als je deze dyna-

miek tussen vrijheid en verbinding concreet kunt maken in het onderwijs is dat iets wat jongeren waarschijnlijk goed snappen en waarin ze eigen zinervaringen kunnen herkennen.”

Hedendaagse zinervaringen

“Je ziet het overal in de samenleving: min of meer hapsnap creëren mensen zelf zin op hun Facebookpagina, al kan die zin volgende week overigens weer anders zijn. Hoe hybride die zingeving ook mag zijn, ze komt niet uit de lucht vallen. Mensen staan in tradities, voeden zich vaak onbewust met elementen daaruit, om deze als het ware van binnenuit te transformeren.”

“Jongeren posten bijvoorbeeld een foto van hun oma die pas overleden is. Ze hebben brieven gelezen, horen verhalen van familieleden, oma had misschien een bepaalde rol in het dorp, ze hoorde bij een kerk en hielp veel dorpsgenoten. Er is iets moois aan oma wat hen inspireert en waar oma symbool voor staat. Al horen ze zelf al lang niet meer bij een kerk, toch komt de vraag op wat oma dan bezielde. Zo relateren ze hun eigen leven aan dingen die hun voorafgaan, aan wat ze niet zelf hebben bedacht en wat henzelf overstijgt.”

“Ook bij een profielwerkstuk kunnen leerlingen kiezen voor een inspiratiefiguur. Gaat het over Napoleon, dan spreken misschien zijn strijdbaarheid of de nieuwe ordening van de wereld mee. Het gaat om thema’s waar hij voor staat: ‘Dit is Napoleon voor mij’. Zo’n thema zit niet per se al in de jongere zelf, vanuit zijn puberteit of door de genoten opvoeding. Het kan aansluiten, maar jongeren kunnen ook nog onbevangen in een zinervaring stappen, waarbij een onverwachte, compleet nieuwe stem hen inspireert.”

“Als je deze dynamiek tussen vrijheid en verbinding concreet kunt maken in het onderwijs is dat iets wat jongeren waarschijnlijk goed snappen en waarin ze eigen zinervaringen kunnen herkennen.”

Zin op school

“Ik ben geen pedagoog of didacticus, maar als het gaat om ‘zin’ binnen een vak, dan is dat niet iets wat je moet gaan uitleggen aan een veertienjarige. Je zult zin moeten laten ervaren. Verbeelding is daarin enorm belangrijk, en niet alleen omdat verbeelding aansluit bij de belevingswereld. Als je wilt formuleren wat voor jou de zin van een bepaalde activiteit of zelfs van het hele leven is, dan maak je een beeld. Om dat beeld echt te laten werken, moet je je ook aan dat beeld toevertrouwen. Pas dan gaat het iets met je doen en biedt het jou, om zo te zeggen, een tijdelijke plek. Beelden zijn ruimtes waarin we worden wie we zijn.”

“Verliefdheid en liefdesrelaties zijn natuurlijk herkenbaar voor jongeren, ook al vraagt het enige levenservaring om erop te kunnen reflecteren. Stel dat je veertien jaar bent, je bent verliefd en uiteindelijk durf je het te zeggen: ‘Ik ben verliefd, wil jij ook...?’ Dan is het dodelijk om als tegenvraag te krijgen: ‘Waarom ben jij verliefd op mij?’ Alsof verliefdheid een optelsom is van eigenschappen van twee mensen die al dan niet met elkaar een match vinden. Het is een gevoel dat z’n eigen weg gaat en dat je niet kunt rationaliseren. Dat is juist het leuke en spannende eraan; het brengt je buiten jezelf. Denk je vervolgens vanuit de Franse filosoof Emmanuel Levinas met leerlingen na over relaties - zijn het twee identiteiten A en B die contact maken, of gebeurt er nog iets in de relatie zelf dat niet te herleiden is tot identiteit? -, dan zien ze dat zin gebeurt als twee mensen op elkaar botsen, dat je dikwijls geen idee hebt wat er gebeurt, en dat ze zichzelf en elkaar eigenlijk ook een beetje kwijt zijn. Juist in dat tussengebied gebeurt het. Zo’n ervaring moet je in beeld brengen, daar ervaren leerlingen: ‘Dit geeft mij een gevoel van waarde en van waarheid, hier ga ik voor, dit steunt mij.’ Zin moet je dus plaatsen in het ingewikkelde gebied van relationaliteit, waarbij er in vrijheid iets bijzonders gebeurt.”

“Als het gaat om ‘zin’ binnen een vak, dan is dat niet iets wat je moet gaan uitleggen aan een veertienjarige. Je zult zin moeten laten ervaren.”

“Dit kan ook plaatsvinden op een festival, bij het luisteren naar muziek, maar je kunt ook beginnen met kennis vanuit de esthetica. Stel dat je werkt met schilderijen uit de Renaissance, de tijd waarin de kunstenaars hun beelden steeds meer een actieve rol proberen te geven jegens de aanschouwer. Mantegna’s doeken lijken jou aan te kijken. Neem als voorbeeld een voorstelling van de Annunciatie: de engel Gabriël en Maria gaan steeds meer uit het beeld kijken, naar jou. En opeens is er, bijvoorbeeld bij Da Messima, een beeld zonder engel op het schilderij en kijkt alleen Maria je aan... Ben jij zelf hier de engel? Zoiets kunnen jongeren heel goed snappen. Dat is heel sprekend en dat blijft jaren hangen.”

“De zin zit in dat relationele en dat kun je niet los verkrijgen. Je kunt niet zeggen ‘het heeft met deze normen en waarden te maken’, of ‘zo zit het in elkaar’. Het gaat niet over ‘jij hebt deze standpunten, zo is het hindoeïsme, dit zijn de principes van de islam, en dit betekent dat.’ Kennis van de tradities, vertrouwdheid met rituelen, symbolen, en (humanistische) verhalen zijn echter wel heel belangrijk. Alle scholen, openbaar of niet, zouden dit moeten bijbrengen. Dat moet ook om je ertoe te kunnen verhouden. Ze worden dan echt niet zomaar overgenomen, maar er ontstaat een transformatieve relatie, vol spanning ten

opzichte van die tradities, die ons informeren, deels onderwerpen en irriteren soms, maar ook inspireren.”

“Je hebt niet een heel bestand van lesmateriaal over zin. Het zal dus een vak zijn waarin het in de les moet gebeuren, en waarin alles draait om die dynamiek!”

Zin in een vak

“Het relationele karakter van zin en de vragen rond vrijheid en verbinding moet je filosofisch en antropologisch verhelderen. Lesgeven over zin vraagt intensieve samenwerking tussen het vak godsdienst/levensbeschouwing en de vakken filosofie, geschiedenis en literatuuronderwijs. Die laatste drie hebben een min of meer vaststaande inhoud in hun curriculum, terwijl lesgeven over zin juist vraagt dat je zeer nauw aansluit bij de belevingswereld van leerlingen zelf, de dilemma’s waar ze voor staan en de vragen die ze stellen. Het zal daarom toch veel van een domein of een team van leraren vragen die samenwerken rond zinvragen. Lesgeven is twintig procent inhoud en tachtig procent energie, en je hebt niet een heel bestand van lesmateriaal over zin. Het zal dus een vak zijn waarin het in de les moet gebeuren, en waarin alles draait om die dynamiek!”

Het Expertisecentrum LERVO nodigt u uit om mee te doen

Ruim twintig partners vertegenwoordigd in het Expertisecentrum Levensbeschouwing en Religie in het Voortgezet Onderwijs delen het motto: Goede levensbeschouwelijke educatie voor iedere leerling in het voortgezet onderwijs. LERVO zet zich in om te komen tot een basiscurriculum levensbeschouwing en religie voor alle vo-scholen in Nederland. Doel is om leerlingen te helpen hun persoonlijke bijdrage te leveren aan onze levensbeschouwelijk plurale samenleving.

Deze ambitie vraagt om actieve inzet van de professionals in het veld van vo-onderwijs en ho-opleiding. Vandaar onze oproep om uw bijdrage te leveren, samen met meerdere collega’s die uw passie delen voor dit vakgebied.

Wilt u meer weten, kijk dan op www.expertisecentrumlervo.nl.

Hier vindt u ook een specifieke uitnodiging voor docenten.

Aanmelden kan via info@expertisecentrumlervo.nl.

Leo van Hoorn, Taco Visser, Janine de Gooijer.

Het coördinatieteam LERVO.